

פרשת בראשית: האם אפשר להבדיל על קפה

פתיחה

בפרשת השבוע מספרת התורה, על חטאו של אדם הראשון. בתלמוד הירושלמי (ברכות פרק ח') מובא שעוד לפני שחטא, היה אור רוחני של ששת ימי בראשית מאיר את העולם במשך שנים עשרה שעות. גם לאחר החטא, המשיך האור להאיר עוד עשרים וארבע שעות, שנים עשרה בליל שבת ושנים עשרה ביום השבת - בסך הכל שלושים ושש שעות.

במוצאי השבת התחיל העולם להחשיך, וסבר אדם הראשון שהעולם עומד לקראת כליה בעקבות חטאו. כדי להרגיעו, נתן לו באותה שעה הקב"ה בינה לקחת שתי אבנים, לשפשפן זו בזו וליצור את האש איתה אפשר להאיר את העולם. מכיוון שהאש הראשונה נוצרה במוצאי שבת - מברכים את ברכת האש במוצאי שבת. ובלשון המדרש (בראשית רבה יא, ב):

"כיוון ששקעה החמה במוצאי שבת התחיל החושך ממשמש ובא ונתיירא אדם הראשון אמר רבי לוי, באותו שעה זימן הקדוש ברוך הוא שני רעפים, והקישם זה לזה, ויצא מהן האור הדא הוא דכתיב ולילה אור בעדני, ובירך עליה בורא מאורי האש. שמואל אמר, לפיכך מברכין על האש במוצאי שבתות, שהיא תחילת ברייתה."

בעקבות אדם הראשון שגילה את האש במוצאי שבת, נעסוק השבוע בדיני הבדלה. נראה ראשית את דיון הפוסקים האם חובה להבדיל מדאורייתא או מדרבנן, מחלוקת שמשפיעה על הזכרת יציאת מצרים בהבדלה. כמו כן נעסוק בשאלה מה נחשב חימר מדינה, והאם מותר להבדיל על בירה, קפה וכדומה.

דאורייתא או דרבנן

נחלקו הפוסקים האם החובה להבדיל מדאורייתא או מדרבנן:

א. **חובה מדאורייתא:** מדברי הרמב"ם (שבת כט, א) עולה, שהחובה להבדיל תוקפה מדאורייתא, והביאו המפרשים שני מקורות לפסק זה. **המגיד משנה** (שם) כתב, שהרמב"ם למד דין זה מהגמרא במסכת שבועות (יח"ע"ב) הלומדת מפסוק ('להבדיל בין הטמא ובין הטהור'), שכל המבדיל על היין במוצאי שבתות זוכה לבנים זכרים, משמע שדין זה מהתורה.

אפשרות אחרת להסביר את דברי הרמב"ם הביא **המנחת חינוך** (מצווה לא) מהמכילתא, שיש להשוות בין החובה לקדש לחובה להבדיל. משום כך, מכיוון שהגמרא במסכת ברכות (יט"ע"ב) כותבת שהחובה לקדש מדאורייתא - כן החובה להבדיל מדאורייתא, וכן משמע מלשון הרמב"ם. ובלשון המגיד משנה שהביא גם את דעה זו:

"מדברי רבינו נראה בביאור שהוא סובר שההבדלה גם כן דבר תורה, והכל בכלל זכור. וראיתי המפרשים ז"ל חלוקים בזה יש סוברים כדברי רבינו, וילפינן ליה מדכתיב ולהבדיל כמו שכתב בפרק ידיעות הטומאה (שבועות י"ח ע"ב). ולשון מכילתא זכור את יום השבת, קדשהו בברכה, ובביאור אמר זכרהו על היין ואמרו גם כן קדשהו בכניסתו וקדשהו ביציאתו."

ב. **חובה מדרבנן:** רוב הפוסקים חלקו על הרמב"ם וסברו, שהחובה להבדיל מדרבנן בלבד. כך הביא **הרא"ש** בתשובה (כלל יא, ג) בשם **רבינו תם**, וכך פסקו להלכה גם **הריטב"א** (פסחים קו ע"א ד"ה זכרהו) **הסמ"ק** (ס' רפג) **ושבולי הלקט** (ס' קל), וכן הביא **הבית יוסף** (או"ח רצו) בשם **הארחות חיים**.

עם זאת יש להעיר, שבמקרה בו הבדילו בתפילה - אין מחלוקת בין הפוסקים שהחובה להבדיל על הכוס בהבדלה מדרבנן, וכפי שלדעת **המגן אברהם** (רעא, א) החובה להבדיל על כוס הקידוש בשבת מדרבנן בלבד, מכיוון שיוצאים ידי חובה מדאורייתא בתפילה (אך בעוד שבקידוש רבים חלקו עליו כי צריך להזכיר את יציאת מצרים או שלא מכוונים לצאת ידי חובה, בהבדלה לא חלקו).

השלכות למחלוקת

מעבר לכך שהמחלוקת בין הרמב"ם לשאר הראשונים, משליכה על השאלה האם אדם המסופק אם הבדיל, עליו לשוב ולהבדיל (שלדעה הסוברת שמדובר בחובה מדאורייתא יש להחמיר ולהבדיל שוב מספק, ולדעה הסוברת שמדובר בחובה מדרבנן, ספק דרבנן לקולא), "יתכן שהמחלוקת משפיעה על שתי שאלות נוספות, האם חובה להזכיר יציאת מצרים, והאם חובה על נשים להבדיל:

א. **הזכרת יציאת מצרים:** לדעת רוב הראשונים שהחובה להבדיל מדרבנן, בפשטות אין חובה להזכיר יציאת מצרים. מדוע לדעת הרמב"ם לא מזכירים יציאת מצרים בהבדלה? הרי חובת ההבדלה נלמדת מהפסוק 'זכור' ממנו לומדים שצריך לקדש, וכשם שצריך להזכיר יציאת מצרים בקידוש, כך צריך להזכיר בהבדלה!

אפשרות ראשונה העלה **הרב פרנק** (הר צבי או"ח קנז), שמכיוון שמזכירים יציאת מצרים בערבית של מוצאי שבת, אין צורך להזכיר שוב בהבדלה (למרות שההזכרה לא נאמרת בהבדלה). **הגרש"ז אויערבך** (שמירת שבת כהלכתה נח, הע' יח) חלק ותירץ, שיש חובה פעם אחת בשבת להזכיר יציאת מצרים, ומכיוון שכבר הזכירו יציאת מצרים בקידוש הלילה, אין צורך להזכיר שוב בהבדלה. ובלשונו:

"ואם כן יש לעיין, שהרי אין מזכירים עניין יציאת מצרים הבדלה, ואיך יצא ידי חובת הבדלה? ושמעתי מהגרש"ז אויערבך דנראה לו דכיוון שאם נאמר דהבדלה היא מדאורייתא, הרי זה נלמד דזכור את יום השבת לקדשו וכוון שכן נראה שגם הרמב"ם נתכוון שסגי (= שספיק) במה שמזכירין פעם אחת בקידוש של תחילת השבת, וצריך עיון."

ב. **חיוב נשים בהבדלה:** **הארחות חיים** (מובאת בבית יוסף) סבר שנשים פטורות מקידוש, מכיוון שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמא. דבריו אפשריים רק אם יסבור שחיוב הבדלה מדרבנן, כי לדעת הרמב"ם הסובר שהבדלה מדאורייתא והוקשה לקידוש, וודאי שגם נשים יכולות להבדיל שהרי הן חייבות בקידוש (אם כי למעשה גם הסוברים שהבדלה מדרבנן, סוברים שנשים חייבות בה).

השולחן ערוך (רצו, ח) פסק כדעת רוב הראשונים, ולשיטתו אין בעיה שנשים יבדילו. **הרמ"א** לעומת זאת חשש לדעת האורחות חיים, ולכן כתב שעדיף שגברים יבדילו לנשים. האחרונים תמחו על דבריו, שהרי גם אם הבדלה היא מצוות עשה שהזמן גרמא, לפי האשכנזים נשים יכולות לברך על מצוות אלו, ולכן פסקו **הב"ח והמגן אברהם**, שנשים יכולות להבדיל (ועיין בדף לסוכות שנה א').

חימר מדינה

האם אפשר להבדיל על קפה, קולה או מיץ? כדי לענות שאלה זו, יש לפתוח בביאור הגמרא במסכת פסחים (קז ע"א). הגמרא במסכת פסחים כותבת, שכאשר אמימר הגיע למקום כלשהו והביאו לו משקה שאינו יין להבדיל עליו, סירב לקדש עליו, והתעקש לקדש דווקא על יין. רק בפעם השנייה כשהגיע לשם ושוב הביאו לו את אותו המשקה להבדיל עליו, הסכים לקדש עליו.

מדוע בפעם הראשונה סירב להבדיל על שכר, ואילו בפעם השנייה הסכים? הגמרא אומרת, שמכך שהביאו לאמימר פעמיים את אותו המשקה הבין, שכנראה אותו המקום נוהג לשתות משקה זה בקביעות, ולכן אותו המשקה נחשב 'חמר מדינה' שאפשר להבדיל עליו, למרות שלא מדובר ביינ.

מה מוגדר כחימר מדינה

למסקנה בעקבות מעשי אמימר הגמרא פוסקת שגם על 'חמר מדינה' אפשר להבדיל (ועיין בדף לפרשת בראשית שנה ד'), אולם היא לא מציינת איזה משקה יכול להיות מוגדר ככזה, ומשום כך נחלקו בשאלה זו הראשונים:

א. **רבינו חננאל** (פסחים קז ע"א) כתב, שחמר מדינה הוא "משקה ששותין בני המדינה כולה והוא יינם ואין להם זולתו", וכן מופיע בדברי **הרשב"ם** (ד"ה חמר מדינה). לפי שיטתם בפשטות עולה, שאין היום מציאות של חמר מדינה, מכיוון שבעקבות ריבוי המשקאות, אי אפשר לומר שיש משקה שרק אותו שותים ואין זולתו, וכן פסק **הרב אשר וייס** (תשעה באב). ובלשונו:

"ראיתי בספר אורחות רבינו (עמוד קכ"ח) בשם בחזון איש שבארץ ישראל אין בירה בכלל חמר מדינה, ובספר דינים והנהגות לחזון איש ראיתי שמכיון שחשש שאין שכר חימר מדינה נהג להבדיל על היין אפילו במוצאי שבת חזון, ומשמע שלא רצה לסמוך על כל הני משקין כחימר מדינה."

ב. ההגדרה המקילה ביותר ונפסקה להלכה על ידי אחרונים רבים, מופיעה בדברי **שולחן ערוך הרב** (רעב, י) בעקבות **הרמב"ם** (שבת כט, יז). לשיטתם משקה מוגדר חמר מדינה, במקרה בו דרך רוב בני העיר לשתות אותו באופן קבוע, גם אם יש משקים אחרים אותם רגילים לשתות. משום כך כתב **הרב שטרנבוך** (תשובות והנהגות ד, עז), שגם קפה בזמן הזה נחשב חמר מדינה.

ג. דעה ממוצעת מובאת ב**טור** (או"ח רעב) שכתב, שרק אם אין יין באותה העיר, המשקה אותו רגילים לשתות נחשב חמר מדינה. כפי שדייק **הב"ח** (או"ח קפב, א) מלשונו, גם אם יש במכולת שבאותה העיר יין – לא די בכך, וצריך שבפועל ממש יגדלו שם יין כדי שהמשקה הנפוץ באותו מקום לא ייקרא חמר מדינה.

הבדלה על קפה

להלכה נראה שנפסק כדעת הרמב"ם, שמשקה אותו רגילים לשתות נחשב חמר מדינה, ואפשר להבדיל עליו (אם כי במקום האפשר טוב להבדיל על יין, כדי לצאת ידי חובת כל הדעות). נחלקו האחרונים האם כל משקה מעין זה, יכול להיחשב חמר מדינה:

א. כפי שצוין לעיל **הרב שטרנבוך** (שם) סבר, שכל משקה אותו רגילים לשתות וכמו קפה ומיץ נחשב חמר מדינה. ראייה לפירוש זה הביא **הציץ אליעזר** (ח, טז) מדברי השולחן ערוך שכתב שמבדילים על הכל חוץ ממים – משמע ששאר משקים כשרים. מכל מקום כפי שהעיר, צריך שאותו משקה יהיה מספיק מכובד בשביל לכבד בו אורחים, וכן כתב **הרב משה פיינשטיין** (ב, עה).

ב. **הרב עובדיה** (יחזקאל דעת ב, לח) חלק וכתב בעקבות **ההלכות קטנות** (סי' ט), שרק משקה בו יש אלוהול כמו בירה יכול לשמש כחמר מדינה. את הראייה שהביא הציץ אליעזר מדברי השולחן ערוך שאפשר לקדש על הכל חוץ ממים דחה והסביר, שכוונתו לומר שאפילו במקום בו שותים רק מים אין הוא יכול להיחשב חמר מדינה, ואין כוונתו שמותר להבדיל על מיץ ללא אלוהול.

ישיבה או עמידה

למעשה יוצא, שלכתחילה עדיף לקדש על יין או מיץ ענבים כדי לצאת ידי חובת כל הראשונים. במקרה בו אין בנמצא או שאדם לא אוהב יין, עדיף לקדש על משקה שיש בו אלוהול כמו בירה. ואם אין (או שלא אוהבים), אפשר להבדיל על קפה או חלב וכדעת המתירים. שאלה נוספת שחלקו בה הפוסקים היא, האם צריך לשבת או לעמוד בהבדלה:

א. דעה ראשונה בפוסקים היא דעת **התוספות** (ברכות מג ע"א ד"ה הואיל), שגם נפסקה להלכה **בשולחן ערוך** (רצו, א) סוברת, שלהלכה כל הנוכחים צריכים לשבת. בטעם הדבר נימקו, שהמברך צריך להוציא את השומעים ידי חובה בברכת היין, ורק כאשר כולם יושבים הם נחשבים קבועים ויכולים לצאת ידי חובה (ומשום כך במקרה בו אדם מבדיל לעצמו או שרק הוא שותה – מותר לעמוד).

ב. **הכלבו** (סי' מא) חלק על התוספות וכתב שיש להבדיל בעמידה, מכיוון שבהבדלה מלווים את המלך, וראוי שמעשה זה יהיה במעומד, וכן פסק **הרמ"א** (שם). כיצד יישבו את קושיית התוספות, שיש לשבת כדי שכולם ייחשבו קבועים? **ערוך השולחן** (שם, כז) תירץ, שמכיוון שהנוכחים מכוונים לצאת ידי חובה – הם נחשבים קבועים למרות שעומדים, ובלשונו:

"רבינו הבית יוסף פסק דהבדלה מיושב, והטעם דכל דבר שמוציא לאחרים צריך להיות בקביעות. ורבינו הרמ"א פסק דמעומד, וכן נוהגין במדינות אלו. והטעם דללוות את המלך צריך להיות מעומד, ואי משום קביעות כיוון שכולם מכינים את עצמם לכך הוי קביעות גם בעמידה."

אפשרות נוספת ליישב את המנהג לעמוד בהבדלה מובא **בהגהות הסמ"ק** (סי' קמה) שכתב, שמכיוון שכל מצווה בה כתוב 'לכם' יש לעשותה בעמידה (וכמו מצוות לולב וציצית), כך גם את החובה להבדיל שיש לה רמז מהפסוק בפרשת קדושים (כ, כה) 'והבדלתם לכם' כפי שכותבת הגמרא במסכת שבועות – יש לעשותה במעומד (למרות שבמקור הפסוק מתייחס להבדלה בין החיות הבהמות לטמאות).

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...